

TALABALARNING INGLIZ TILIDAN LUG‘AT BOYLIGINI OSHIRISHNING SAMARALI USULLARI

Hamroyeva Guli Norqulovna

Nurota tuman 2-son texnikumi ingliz tili fani o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20623784>

Annotatsiya

Ushbu maqolada talabalarning ingliz tilidan lug‘at boyligini oshirishda qo‘llaniladigan samarali usullar tahlil qilinadi. Xorijiy tilni mukammal o‘rganishda grammatika, talaffuz va nutq ko‘nikmalari bilan bir qatorda lug‘at boyligi ham muhim o‘rin tutadi. Chunki yetarli so‘z zaxirasiga ega bo‘lmagan talaba o‘z fikrini erkin ifoda etishda, matnlarni tushunishda, tinglab anglashda va yozma nutqni shakllantirishda qiyinchiliklarga duch keladi. Maqolada lug‘atni kontekst asosida o‘rganish, muntazam takrorlash, flesh-kartalardan foydalanish, o‘qish va tinglash mashqlari, muloqot amaliyoti, raqamli platformalar hamda individual lug‘at daftarini yuritish kabi usullarning ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, talabalarning passiv lug‘atini aktiv lug‘atga aylantirish, ya‘ni bilinadigan so‘zlarni amalda ishlata olish darajasiga yetkazish masalasi ham ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, lug‘at boyligini oshirishda birgina yodlash usuli yetarli emas; aksincha, o‘qish, tinglash, yozish va gapirish faoliyatlarini o‘zaro bog‘liq holda olib borish eng samarali natijani beradi.

Kalit so‘zlar

Ingliz tili, lug‘at boyligi, leksika, talabalar, so‘z boyligi, kontekst, takrorlash, flesh-karta, til o‘rganish, kommunikativ yondashuv, aktiv lug‘at, passiv lug‘at.

Bugungi globallashuv jarayonida ingliz tilini bilish ta‘lim, ilm-fan, axborot texnologiyalari, iqtisodiyot va xalqaro muloqot sohalarida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, oliy va professional ta‘lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar uchun ingliz tilini o‘rganish nafaqat fan sifatida, balki kelajakdagi kasbiy faoliyat uchun zarur bo‘lgan amaliy ko‘nikma sifatida ham qaraladi. Ingliz tili orqali talabalar xalqaro ilmiy manbalardan foydalanish, xorijiy adabiyotlarni o‘qish, zamonaviy texnologiyalar haqida ma‘lumot olish va turli sohalarda o‘z bilimlarini kengaytirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Xorijiy tilni o‘rganishda lug‘at boyligi asosiy tayanch hisoblanadi. Grammatik qoidalarni yaxshi bilgan talaba ham yetarli so‘z zaxirasiga ega bo‘lmasa, o‘z fikrini to‘liq ifoda eta olmaydi. Shu sababli ingliz tili ta‘limida so‘z boyligini muntazam oshirib borish muhim vazifalardan biridir. I. S. P. Nation o‘z tadqiqotlarida ikkinchi til lug‘atini o‘rganishda so‘zlarni faqat alohida yodlash emas, balki ularni matn, nutq va amaliy vaziyatlar bilan bog‘lab o‘zlashtirish muhimligini ta‘kidlaydi. Uning “Learning Vocabulary in Another Language” asari ikkinchi va xorijiy til lug‘atini o‘qitish bo‘yicha muhim ilmiy manbalardan biri hisoblanadi.

Lug‘at boyligi talabaning to‘rt asosiy til ko‘nikmasi — o‘qish, yozish, tinglash va gapirish qobiliyatlariga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Masalan, matn o‘qish jarayonida ko‘p so‘zlarni bilmaslik umumiy mazmuni tushunishni qiyinlashtiradi. Tinglab anglashda esa notanish so‘zlar nutq oqimini qabul qilishga to‘sqinlik qiladi. Yozma nutqda so‘z zaxirasining kamligi fikrlarni sodda va cheklangan shaklda bayon etishga olib keladi. Gapirish jarayonida esa talaba kerakli so‘zni tez eslay olmasa, nutqda to‘xtalishlar paydo bo‘ladi.

Shuning uchun ushbu maqolaning asosiy maqsadi talabalarning ingliz tilidan lug‘at boyligini oshirishda samarali hisoblangan usullarni tahlil qilish va ulardan ta‘lim jarayonida foydalanish imkoniyatlarini yoritishdan iborat.

1. Lug‘at boyligining til o‘rganishdagi o‘rni

Lug‘at boyligi tilni amaliy o‘zlashtirishning asosiy omillaridan biridir. So‘z — tilning eng kichik ma‘noli birligi bo‘lib, u orqali inson fikrni qabul qiladi, saqlaydi va ifoda etadi. Ingliz tilini o‘rganayotgan talaba qancha ko‘p so‘z bilsa, uning matnni tushunish, savollarga javob berish, suhbatda ishtirok etish va mustaqil fikr bildirish imkoniyati shuncha ortadi.

Biroq so‘z boyligini oshirish faqat so‘zlarni tarjima bilan yodlashdan iborat emas. Amalda so‘zni bilish deganda uning ma‘nosini tushunish, talaffuzini bilish, yozilishini farqlash, grammatik shakllarda qo‘llay olish, sinonim va antonimlarini ajrata olish, shuningdek, uni turli kontekstlarda ishlata olish tushuniladi. N. Schmitt lug‘at tadqiqotlarida so‘z bilimni baholash va rivojlantirish murakkab jarayon ekanini, chunki so‘zni bilish bir necha darajalardan iboratligini ko‘rsatadi.

Masalan, talaba “increase” so‘zining tarjimasi “oshirmoq” ekanini bilishi mumkin. Ammo bu so‘zni “increase vocabulary”, “increase productivity”, “increase the number of students” kabi birikmalarda to‘g‘ri ishlata olmasa, bu bilim hali to‘liq shakllanmagan hisoblanadi. Demak, lug‘at boyligini oshirishda so‘zning ma‘nosinigina emas, balki uning ishlatilish doirasini ham o‘rganish zarur.

2. Kontekst asosida so‘z o‘rganish

Talabalar uchun eng samarali usullardan biri yangi so‘zlarni kontekst orqali o‘rganishdir. Kontekst — bu so‘z ishlatilgan gap, matn yoki vaziyatdir. So‘z alohida holda yodlanganda uning ma‘nosi tez unutilishi mumkin, ammo u muayyan gap yoki hayotiy vaziyat bilan bog‘lab o‘rganilsa, xotirada mustahkamroq saqlanadi.

Masalan, “environment” so‘zini faqat “atrof-muhit” deb yodlashdan ko‘ra, uni “We should protect the environment” gapi orqali o‘rganish foydaliroq. Chunki talaba bu orqali so‘zning qanday gap tarkibida kelishini ham ko‘radi. Shuningdek, “make a decision”, “take responsibility”, “gain experience”, “improve skills” kabi birikmalarni tayyor holda o‘rganish nutqning tabiiyligini oshiradi.

Kontekst asosida o‘rganish talabaning passiv lug‘atini aktiv lug‘atga aylantirishga yordam beradi. Passiv lug‘at — bu talaba o‘qish yoki tinglashda tushunadigan, lekin gapirish yoki yozishda faol ishlata olmaydigan so‘zlardir. Aktiv lug‘at esa talaba nutqda bimalol qo‘llay oladigan so‘zlar hisoblanadi. British Council ta‘lim materiallarida ham passiv lug‘atni aktiv lug‘atga aylantirishda so‘zlarni qayta-qayta amalda qo‘llash, esga tushirish va nutqda ishlatish muhimligi ta‘kidlanadi.

3. Muntazam takrorlash usuli

Yangi so‘zni bir marta o‘qish yoki eshitish uni uzoq muddatli xotiraga joylashtirish uchun yetarli emas. Inson xotirasida ma‘lumotlar vaqt o‘tishi bilan susayadi. Shu sababli lug‘at boyligini oshirishda muntazam takrorlash muhim hisoblanadi. Takrorlash rejali va bosqichma-bosqich amalga oshirilsa, so‘zlar xotirada mustahkam saqlanadi.

Samarali takrorlash quyidagi tartibda tashkil etilishi mumkin:

Yangi so‘z o‘rganilgan kuni takrorlash;

Keyingi kuni qayta ko‘rib chiqish;

3–4 kundan keyin yana takrorlash;

Bir haftadan keyin so‘zni gapda ishlatish;

Bir oydan keyin nazorat qilish.

Bu usul “spaced repetition”, ya’ni oraliqli takrorlash deb ataladi. So’nggi yillarda til o’rganish platformalari va lug’at ilovalari aynan shu tamoyildan keng foydalanmoqda. Tadqiqotlarda oraliqli takrorlash so’zlarni uzoq muddat eslab qolishga yordam berishi ko’rsatilgan; hatto subtitrlri videolarni qayta ko’rish orqali lug’atni o’zlashtirish bo’yicha tadqiqotlarda ham takrorlash strategiyasi muhim omil sifatida qayd etilgan.

4. Flesh-kartalardan foydalanish

Flesh-kartalar lug’at boyligini oshirishda oddiy, lekin samarali vositalardan biridir. Flesh-kartaning bir tomoniga inglizcha so’z, ikkinchi tomoniga uning tarjimasini, izohi yoki misol gapi yoziladi. Bunday usul talabaga so’zni faol eslash imkonini beradi.

Masalan:

Word: responsibility

Meaning: mas’uliyat

Example: Students should take responsibility for their learning.

Flesh-kartalar qog’oz shaklida ham, elektron ilovalar orqali ham tayyorlanishi mumkin. Anki, Quizlet, Memrise kabi dasturlar talabalarga so’zlarni tizimli ravishda takrorlash imkonini beradi. Ammo flesh-kartadan foydalanishda faqat tarjima bilan cheklanish to’g’ri emas. Har bir so’z uchun misol gap, sinonim, antonim yoki rasm qo’shilsa, o’rganish jarayoni samaraliroq bo’ladi.

British Council’ning TeachingEnglish materiallarida ham flesh-kartalar vizual xotira, takrorlash va faol ishtirokni kuchaytirishi mumkin bo’lgan o’qitish vositasi sifatida tavsiya qilinadi.

5. Ko’p o’qish orqali lug’atni boyitish

Ingliz tilida kitob, maqola, qisqa hikoya, yangilik va ilmiy-ommabop matnlarni o’qish talabalarning so’z boyligini oshirishda muhim o’rin tutadi. O’qish jarayonida talaba yangi so’zlarni tabiiy muhitda ko’radi, ularning qanday birikmalarda ishlatilishini anglaydi va gap tuzilishiga e’tibor beradi.

Bu yerda “graded readers”, ya’ni darajalarga moslashtirilgan kitoblardan foydalanish ayniqsa foydali. Masalan, boshlang’ich darajadagi talabalar A1–A2 darajasidagi sodda matnlarni, o’rta darajadagi talabalar B1–B2 darajasidagi hikoya va maqolalarni o’qishi mumkin. British Council o’zining LearnEnglish platformasida CEFR darajalariga mos resurslar va daraja aniqlash testlarini taklif qiladi, bu talabaga o’z saviyasiga mos material tanlashda yordam beradi.

O’qish jarayonida har bir notanish so’zni darhol lug’atdan qidirish shart emas. Avvalo, so’zning ma’nosini kontekstdan taxmin qilish kerak. Keyin esa eng muhim, ko’p uchraydigan va mavzuga aloqador so’zlar alohida daftarga yozib boriladi. Bu usul talabada mustaqil o’rganish ko’nikmasini ham shakllantiradi.

6. Tinglash va ko’rish materiallari orqali o’rganish

Lug’at boyligini oshirishda audio va video materiallardan foydalanish ham katta ahamiyatga ega. Filmlar, podkastlar, intervyular, videodarslar va qisqa roliklar orqali talabalar so’zlarni haqiqiy nutq muhitida eshitadilar. Bu esa so’zning talaffuzi, intonatsiyasi va ishlatilish holatini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Masalan, talaba “I totally agree”, “That sounds interesting”, “In my opinion”, “As far as I know” kabi iboralarni videolarda ko’p eshitsa, keyinchalik ularni suhbatda ishlatish osonlashadi. Shuningdek, subtitrlri videolar yangi so’zlarni ko’rish va eshitishni birlashtiradi. Bu ikki kanal — vizual va eshitish xotirasi — bir vaqtda ishlaganda o’rganish samarasi ortadi.

So’nggi tadqiqotlarda ikki tilli subtitrlar bilan videolarni takroriy ko’rish lug’at o’rganishga ijobiy ta’sir ko’rsatishi mumkinligi qayd etilgan. Shu sababli talabalarga o’z darajasiga mos qisqa videolarni tanlab, yangi so’zlarni alohida qayd etib borish tavsiya etiladi.

7. Muloqot amaliyoti va soʻzlarni nutqda qoʻllash

Soʻzni haqiqiy bilish uni nutqda ishlata olish bilan belgilanadi. Shuning uchun talabalar yangi oʻrgangan soʻzlarini gapirish va yozish jarayonida qoʻllashlari kerak. Buning uchun darslarda juftlikda ishlash, kichik guruhlarda muhokama oʻtkazish, rolli oʻyinlar tashkil qilish, savol-javob mashqlaridan foydalanish mumkin.

Masalan, “education” mavzusida yangi soʻzlar oʻrganilgan boʻlsa, talabalarga quyidagi topshiriqlar berilishi mumkin:

“The role of technology in education” mavzusida 5–6 ta gap tuzish;

yangi soʻzlardan foydalanib dialog tayyorlash;

“online learning” haqida kichik muhokama oʻtkazish;

oʻrganilgan soʻzlar ishtirokida esse yozish.

Bunday mashqlar talabaning faqat soʻzni tanib olishini emas, balki uni mustaqil ishlatish qobiliyatini ham rivojlantiradi. Ayniqsa, nutqiy vaziyatlar asosida oʻrganilgan soʻzlar talabaning aktiv lugʻatiga tezroq aylanadi.

8. Individual lugʻat daftarini yuritish

Talabalarning lugʻat boyligini oshirishda shaxsiy lugʻat daftari muhim vosita hisoblanadi. Oddiy soʻz roʻyxati tuzishdan koʻra, lugʻat daftarini tizimli yuritish foydali. Har bir yangi soʻz quyidagi tartibda yozilishi mumkin:

inglizcha soʻz;

transkripsiya yoki talaffuzi;

oʻzbekcha maʼnosi;

misol gap;

sinonim yoki antonim;

soʻz birikmasi;

mavzu boʻyicha guruhlash.

Masalan:

Improve — yaxshilamoq

Example: I want to improve my English vocabulary.

Collocation: improve skills, improve knowledge, improve results

Synonym: develop

Bunday tartibda yuritilgan lugʻat daftari talabaga soʻzni koʻproq jihatdan tushunishga yordam beradi. Shuningdek, talabalar soʻzlarni mavzular boʻyicha guruhlashlari mumkin: taʼlim, texnologiya, sogʻliq, sport, iqtisodiyot, kundalik hayot va hokazo. Bu usul eslab qolishni yengillashtiradi.

9. Soʻz birikmalari va kollokatsiyalarni oʻrganish

Ingliz tilida soʻzlarni alohida emas, balki birikma holda oʻrganish juda muhim. Chunki har bir tilda soʻzlar muayyan boshqa soʻzlar bilan tabiiy bogʻlanadi. Masalan, ingliz tilida “make a mistake” deyiladi, “do a mistake” emas. Shuningdek, “strong tea”, “heavy rain”, “take an exam”, “do homework”, “make progress” kabi birikmalarni tayyor holda oʻrganish kerak.

Kollokatsiyalarni oʻrganish talabaning nutqini tabiiy va ravon qiladi. Aks holda talaba soʻzlarni alohida bilsa ham, ularni notoʻgʻri birlashtirishi mumkin. Masalan, “big rain” oʻrniga “heavy rain”, “very tired” oʻrniga “exhausted” kabi tabiiy ifodalarni qoʻllash nutq sifatini oshiradi.

Shu sababli oʻqituvchi yangi soʻzni oʻrgatganda uni kamida 2–3 ta birikmada koʻrsatishi maqsadga muvofiq. Talaba ham lugʻat daftarida soʻzlarni faqat tarjima bilan emas, birikma va gaplar bilan yozishi kerak.

10. Raqamli texnologiyalardan foydalanish

Hozirgi davrda raqamli texnologiyalar til o'rganish jarayonini ancha qulaylashtirdi. Onlayn lug'atlar, mobil ilovalar, ta'lim platformalari, elektron testlar va sun'iy intellekt asosidagi vositalar talabalarga mustaqil ravishda lug'at boyligini oshirish imkonini beradi.

Masalan, talabalar Cambridge Dictionary, Oxford Learner's Dictionaries, British Council LearnEnglish, Quizlet, Anki kabi resurslardan foydalanib, so'z ma'nosi, talaffuzi, misol gaplari va qo'llanish holatlarini o'rganishlari mumkin. Bu platformalar, ayniqsa, mustaqil ta'lim jarayonida samarali hisoblanadi.

Biroq raqamli vositalardan foydalanishda talabalar faqat tayyor tarjimaga qaram bo'lib qolmasliklari kerak. Elektron lug'at so'z ma'nosini tushunishga yordam beradi, ammo so'zni amalda qo'llash uchun yozish, gapirish, tinglash va o'qish mashqlari bilan birga olib borilishi zarur.

11. O'yinlar va interaktiv mashqlar

Lug'at o'rganish jarayoni qiziqarli tashkil etilsa, talabalarning faolligi ortadi. Shu maqsadda darslarda turli o'yinlar va interaktiv mashqlardan foydalanish mumkin. Masalan, “word association”, “guess the word”, “matching words”, “crossword”, “word bingo”, “back to the board” kabi mashqlar yangi so'zlarni mustahkamlashga yordam beradi.

Bunday usullar talabalarni faol ishtirok etishga undaydi. Ayniqsa, guruh bo'lib bajariladigan topshiriqlar talabalarda raqobat, qiziqish va hamkorlik muhitini yaratadi. British Council'ning o'qituvchilar uchun materiallarida ham o'yin va vizual faoliyatlar lug'atni eslab qolish va takrorlashda foydali ekani ko'rsatiladi.

Interaktiv usullarning yana bir afzalligi shundaki, ular talabani faqat tinglovchi emas, balki faol ishtirokchiga aylantiradi. Bu esa so'zlarni xotirada saqlash va nutqda qo'llashni osonlashtiradi.

12. Motivatsiya va shaxsiy maqsadning ahamiyati

Lug'at boyligini oshirishda talabaning motivatsiyasi ham katta ahamiyatga ega. Agar talaba nima uchun ingliz tilini o'rganayotganini aniq bilsa, u so'z o'rganishga ham jiddiy yondashadi. Masalan, kimdir IELTS yoki CEFR imtihoniga tayyorlanadi, kimdir xorijiy adabiyotlarni o'qishni istaydi, yana kimdir kasbiy sohasida ingliz tilidan foydalanishni maqsad qiladi.

Shaxsiy maqsadga mos lug'at tanlash o'rganish samaradorligini oshiradi. Masalan, axborot texnologiyalari yo'nalishida o'qiyotgan talaba “software”, “network”, “security”, “database”, “application”, “system”, “user”, “server” kabi kasbiy so'zlarni ko'proq o'rganishi kerak. Tibbiyot, iqtisodiyot yoki pedagogika sohasidagi talabalar esa o'z sohasiga oid maxsus terminlarni o'rganishlari zarur.

Demak, lug'at boyligini oshirishda umumiy so'zlar bilan birga kasbiy yo'nalishga oid leksikani ham o'rganish talabaning kelajakdagi faoliyati uchun muhimdir.

Natijalar va muhokama

Yuqorida tahlil qilingan usullardan kelib chiqib aytish mumkinki, talabalarning ingliz tilidan lug'at boyligini oshirish kompleks yondashuvni talab qiladi. Birgina so'zlarni yodlash usuli qisqa muddatli natija berishi mumkin, ammo uzoq muddatli va amaliy natija uchun so'zlar turli nutqiy faoliyatlar orqali mustahkamlanishi zarur.

Eng samarali natija quyidagi usullar birgalikda qo'llanganda kuzatiladi:

- so'zlarni kontekstda o'rganish;
- muntazam va oraliqli takrorlash;
- flesh-kartalardan foydalanish;
- inglizcha matnlar o'qish;
- audio va video materiallar tinglash;

yangi soʻzlarni gapirish va yozishda qoʻllash;
kollokatsiya va iboralarni oʻrganish;
raqamli platformalardan maqsadli foydalanish.

Shuningdek, oʻqituvchi talabalarga tayyor soʻz roʻyxatini berish bilan cheklanmasdan, ularni soʻzlarni mustaqil izlash, tahlil qilish va amalda ishlatishga oʻrgatishi lozim. Talaba yangi soʻzni faqat daftarga yozib qoʻymasdan, uni gapda ishlatib, savol tuzsa, dialogga qoʻshsa yoki qisqa matn yozsa, soʻz uning aktiv lugʻatiga aylanadi.

Lugʻat boʻyligini oshirish jarayonida yana bir muhim jihat — talabaning darajasiga mos material tanlashdir. Agar matnda notanish soʻzlar juda koʻp boʻlsa, talaba tez charchaydi va motivatsiyasi pasayadi. Agar material juda oson boʻlsa, yangi soʻz oʻrganish imkoniyati kamayadi. Shuning uchun oʻquv materiallari talabaning bilim darajasiga mos boʻlishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, talabalarining ingliz tilidan lugʻat boʻyligini oshirish xorijiy tilni samarali oʻrganishning asosiy shartlaridan biridir. Lugʻat boʻyligi keng boʻlgan talaba matnlarni yaxshiroq tushunadi, fikrini aniqroq bayon etadi, tinglab anglashda qiynalmaydi va muloqot jarayonida faol ishtirok eta oladi.

Maqolada koʻrib chiqilgan usullar shuni koʻrsatadiki, soʻzlarni faqat tarjima orqali yodlash yetarli emas. Yangi soʻzlarni kontekstda oʻrganish, ularni misol gaplarda qoʻllash, muntazam takrorlash, flesh-kartalardan foydalanish, kitob va maqolalar oʻqish, audio-video materiallardan foydalanish hamda muloqot amaliyotini kuchaytirish zarur.

Shu bilan birga, talabalar oʻz sohalariga oid kasbiy soʻzlarni ham oʻrganib borishlari maqsadga muvofiq. Chunki ingliz tili faqat umumiy muloqot vositasi emas, balki kasbiy rivojlanish, ilmiy izlanish va xalqaro axborot almashinuvi vositasi hamdir.

Talabalarining lugʻat boʻyligini oshirishda oʻqituvchi va talabaning hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Oʻqituvchi samarali metodlarni tanlaydi, yoʻnalish beradi va nazorat qiladi. Talaba esa mustaqil ishlash, takrorlash va yangi soʻzlarni amalda qoʻllash orqali oʻz lugʻat zaxirasini boyitadi. Demak, lugʻat oʻrganish doimiy, tizimli va amaliy jarayon sifatida tashkil etilganda, ingliz tilini oʻzlashtirish samaradorligi sezilarli darajada ortadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Nation, I. S. P. Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge University Press, 3rd edition, 2022.
2. Schmitt, N. Researching Vocabulary: A Vocabulary Research Manual. Palgrave Macmillan, 2010.
3. Schmitt, N. Understanding Vocabulary Acquisition, Instruction, and Assessment: A Research Agenda. Language Teaching, 2019.
4. Harmer, J. The Practice of English Language Teaching. Pearson Education Limited.
5. Gu, P. Y. Vocabulary Learning in a Second Language: Person, Task, Context and Strategies. TESL-EJ.
6. Oxford University Press. Oxford Advanced Learner's Dictionary.
7. Cambridge University Press. Cambridge Dictionary and English Learning Resources.
8. British Council. LearnEnglish and TeachingEnglish Resources.
9. Thornbury, S. How to Teach Vocabulary. Pearson Education Limited.
10. McCarthy, M., O'Dell, F. English Vocabulary in Use. Cambridge University Press.